

РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Одним із функціональних завдань, що поставлені перед соціально-правовим механізмом протидії злочинності в цілому та системою правоохоронних органів, як складовим його елементом, є швидке і повне розкриття та розслідування злочинів. У цей час є кілька точок зору щодо змістовного боку розкриття злочинів, а також його співвідношення з іншими категоріями, моменту, коли злочин варто уважати розкритим, суб'єктів розкриття злочинів та обставин, встановлення яких давало б підставу визнавати злочин розкритим. Тож, завданням цієї статті є змістовний аналіз названої категорії та визначення її місця у системі більш високого рівня узагальнення.

Законодавець не дає чітких визначень названих понять, хоча і закріплює їх у Кримінально-процесуальному законі. Це породжує численні намагання вчених і практиків конкретизувати зміст цих понять, у тому числі, шляхом обмеження їх сферою пізнання однієї з наук, спеціалізацією конкретного дослідника, який береться за вирішення завдань із формування відповідних дефініцій.

Характерно, що така ситуація згодом істотно впливає на саме дослідження і нерідко відбиваються на рівні наукової розробленості тих або інших наукових проблем. Так, наприклад, до певного часу криміналістика розглядалася лише як наука про прийоми і засоби розкриття злочинів. Даючи одне з перших визначень криміналістики, І. М. Якимов писав, що її предметом є вивчення найбільш доцільних способів і прийомів застосування методів природних, медичних і технічних наук у розслідуванні злочинів, а її метою – допомога правосуддю в розкритті матеріальної істини у справі [1, с. 3].

І. І. Карпець до поняття «розкриття злочинів» включає два етапи:

- діяльність оперативних працівників із виявлення особи, яка вчинила злочин;
- діяльність слідчого із виявлення причин і мотивів учинення злочину, встановлення співучасників, збір доказів тощо до моменту складання і затвердження обвинувального висновку прокурором [2, с. 151–153].

Як самостійні напрямки тут виділені різні форми організаційної діяльності суб'єктів, які беруть участь у роботі з кримінальної справи. На наш погляд, це не зовсім відповідає змістовній частині діяльності із розкриття злочинів, адже не слід розглядати цей процес як певну, обмежену в часі і диференційовану за функція-

ми і розв'язуваними завданнями, діяльність слідчих і оперативних працівників.

Проблема полягає і в тому, що з моменту одержання інформації про факт вчинення протиправних дій і фактично до завершення розгляду справи в суді оперативні працівники, згідно з вимогами чинного законодавства (Кримінально-процесуального кодексу, Законів України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України» тощо), повинні здійснювати оперативне супроводження справи, у тому числі, шляхом виконання окремих доручень слідчого. Назване аж ніяк не можна зводити лише до вивчення особи підозрюваного (обвинуваченого), встановлення обставин події злочину, а також його причин та мотивів.

Уявляється, що концептуальний підхід повинен бути трохи іншим, а саме: розкриття злочину – це погоджена (триваюча) діяльність декількох суб'єктів у рамках вирішення одного або кількох спільних, сформульованих законодавцем завдань. Одним із істотних моментів, що мають принципове значення для з'ясування суті і змістовної сторони категорії «розкриття злочинів», є визначення моменту його початку і завершення.

Слід зазначити, що погляди різних авторів на цю проблему суттєво відрізняються, що, в остаточному підсумку, залишає так і не з'ясованим до кінця порушене питання. Більшість із запропонованих підходів відрізняється тим, що їхні автори не виправдано намагаються обмежити зміст поняття «розкриття» фрагментарними описами окремих елементів діяльності, регламентованої кримінально-процесуальним або оперативно-розшуковим законодавством.

Так, І. М. Гуткін, ведучи мову про юридичну природу розкриття злочину, дійшов висновку про те, що ця діяльність має кримінально-процесуальний характер, а її суб'єктами є органи попереднього слідства і дізнання. На його думку, розкриття злочину властиве тільки стадії попереднього розслідування і покликане обґрунтувати обвинувачення, за яким особа, яка вчинила злочин, повинна предстати перед судом. Тобто розкриття злочину закінчується складанням обвинувального висновку [3, с. 10–27].

Наведене розуміння «розкриття злочину» як встановлення події злочину і винних у його вчиненні осіб потребує уточнення. Виходячи зі змісту вимог кримінально-процесуального законодавства, логічним є передбачити, що злочин варто вважати розкритим, коли вжиті усі передбачені законом заходи зі встановлення події злочину, осіб, винних у його вчиненні, та їх покарання. Тож, таке широке поняття «розкриття злочину» передбачає встановлення з використанням процесуальних засобів доказування усіх обставин, у тому числі тих, що сприяли вчиненню і прихованню злочину. У сукупності вони обумовлюють з'ясування всіх обставин, що входять до предмету доказування у кримінальній справі.

Звісно ж, окреслена конструкція для багатьох дослідників виглядає мало придатною до застосування. Тому пропонується ввести більше вузьке поняття розкриття злочину, маючи на увазі під ним лише з'ясування обставин події злочину та встановлення осіб, які його вчинили, а також встановлюють характер і ступінь їх відповідальності за вчинене.

Забезпечення цих напрямів діяльності спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності сучасними методами і засобами, на наш погляд, є важливою профільною функцією у системі соціально-правового механізму протидії злочинності. Не обмежуючись сферою і рамками оперативно-розшукової і кримінально-процесуальної діяльності, інші компоненти названого механізму розробляють і впроваджують у практику методи, прийоми і засоби, призначені для:

- запобігання злочинам, ускладнення, блокування дії причин та умов учинення протиправних діянь;
- виявлення та припинення злочинів шляхом реалізації уповноваженими суб'єктами комплексів заходів розшукового та пошукового характеру;
- розкриття злочинів – з'ясування сіх ознак складу злочину і встановлення винної особи.

Змістовна сторона діяльності з розкриття злочинів може бути окреслена також шляхом її співвіднесення з іншими суміжними категоріями (або напрямками протидії злочинності), наприклад, розслідуванням злочинів у рамках соціально-правового механізму. Оскільки проблематика конкретизації змісту багатьох понять, зокрема і «розслідування злочинів», у спеціальній літературі висвітлена досить повно і докладно [4, с. 8–9], є можливість обмежити предметну сферу визначення лише розглядом тих аспектів, які складають стрижень розглядуваної категорії.

Слід зазначити спірний у зв'язку із фрагментарністю досліджень характер проблеми співвідношення цих понять. Так, С. В. Трофімов вважає, що поняття розкриття і розслідування злочинів не є тотожними, тому що перше є менш об'ємним за обсягом діяльності. При цьому він пропонує розрізняти поняття загального і повного розкриття злочину. Перше, на його погляд, відрізняється від другого тим, що до нього повинно входити лише встановлення двох основних обставин, включених до предмет доказування, а саме: злочинної події і особи, яка вчинила злочин. А повне розкриття злочину – це встановлення і процесуальне закріплення інших обставин, що підлягають доказуванню. Моментом загального розкриття злочину він вважає притягнення особи як обвинуваченого, а моментом повного розкриття злочину – складання обвинувального висновку у справі [5, с. 35–42].

Приблизно таку саму схему поняття розкриття злочину пропонує і В. Ф. Статкус, який уважає, що розшук особи, яка вчинила злочин, варто покласти повністю на органи дізнання, і доти, доки ця особа не буде встановлена, кримінальна справа не повинна передаватися слідчому. Це перший етап розкриття злочину. Другий етап, на його думку, полягає у передачі кримінальної справи слідчому, завданням якого є забезпечення розкриття злочину в тому розумінні, що слідчий зобов'язаний зібрати достатньо доказів не тільки для пред'явлення обвинувачення, але і для пред'явлення справи обвинуваченому і складання обвинувального висновку з подальшим його затвердженням прокурором. Усі справи, де встановлена підозрювана особа, на думку автора, повинні негайно передаватися слідчому [6, с. 31].

Однак такий порядок розкриття злочинів має серйозну ваду: розмежування компетенції між слідчим і оперативним працівником призведе до того, що оперативні апарати будуть орієнтовані тільки на розкриття неочевидних злочинів.

В. Є. Сидоров під розкриттям злочинів по гарячих слідах розуміє «негайне порушення кримінальної справи при виявленні ознак діяння, проведення невідкладних слідчих дій у поєднанні з оперативно-розшуковими і заходами щодо збирання і дослідження доказів, оцінка яких дозволяє в мінімальний термін визнати встановленими подію злочину та осіб, які його вчинили» [7, с. 7].

Досить складно погодитися з тим, що діяльність із розкриття злочинів має тільки кримінально-процесуальний характер, заперечуючи при цьому оперативно-розшукову функцію органів дізнання у вирішенні покладених на них завдань. Уявляється, що при визначенні сутності розкриття злочинів варто виходити з низки вимог, обумовлених такими міркуваннями:

- визначення повинно робити акцент на швидкому і повному розкритті злочину, як цього вимагає закон;

- не повинно бути розподілу на процесуальні і оперативно-розшукові компоненти розкриття злочинів; варто виходити з того, що розкриття злочинів – це комплексна інтегрована діяльність органів дізнання і слідчих;

- шукане поняття повинно відноситись як до неочевидних, так і до очевидних злочинів;

- процесуальним моментом розкриття злочину варто уважати набуття обвинувальним вироком законної сили, а для органів дізнання і досудового слідства – складання і затвердження прокурором обвинувального висновку, оскільки на цьому їх компетенція, як правило, закінчується.

Серед найбільш вдалих визначень сутності розкриття злочинів варто згадати і таке: «розкриття злочину – це діяльність суб'єктів кримінального судочинства (суду, прокуратури, слідчого, органа

дизнання) із забезпечення принципу неминучості покарання шляхом здійснення в межах своєї компетенції оперативно-розшукових, процесуальних та інших дій із виявлення злочинів, їх розслідування і покарання винних відповідно до чинного законодавства» [8, с. 14].

Інші вчені пропонують включати до розкриття злочину:

- виявлення злочину і встановлення винних осіб;
- встановлення обставин вчиненого злочину, що входять до предмету доказування у кримінальній справі;
- встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню, викриття всіх осіб, винних у вчиненні злочину, притягнення їх до відповідальності, передбаченої законом;
- встановлення шляхом доказування часу, місця, способу вчинення злочину, особи, яка вчинила це діяння, та її вини, а також інших обставин, що становлять склад злочину.

Відповідно, під розкриттям злочину пропонується розуміти здійснювану відповідно до чинного кримінально-процесуального закону і відомчих нормативних актів діяльність оперативних та інших апаратів, а також слідчих зі встановлення в максимально стислий термін від моменту виявлення вчиненого злочину найбільш істотних його обставин, встановлення і викриття злочинця, виявлення всіх співучасників і встановлення їх злочинної діяльності в повному обсязі, виявлення свідків, виявлення і закріплення доказів, що мають значення для справи, відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочинцем, виявлення обставин, що сприяли його вчиненню [9, с. 19].

Таким чином, усі існуючі точки зору щодо змістовної сторони розкриття злочинів можна умовно поділити на три групи:

- під розкриттям злочину розуміється встановлення слідчими органами і судом всіх обставин вчиненого злочину; при цьому процесуальним моментом розкриття злочину вважається обвинувальний вирок суду, що вступив у законну силу;
- розкриття злочину – це діяльність зі встановлення всіх обставин, що входять до предмету доказування; процесуальним моментом розкриття злочину вважається закінчення розслідування, складання обвинувального висновку і затвердження його прокурором;
- під розкриттям злочину розуміється встановлення події злочину та осіб, винних у його вчиненні; процесуальним моментом розкриття є винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого.

Аналізуючи різні підходи до визначення аналізованого поняття і підтримуючи ту або іншу точку зору, варто виходити з того, що актуальність єдиного розуміння розкриття злочину обумовлена не лише суто теоретичним, але й практичним значенням. Від цього

залежить визначення кола суб'єктів, на які покладається це завдання, їх компетенція, обов'язки і, зрештою, організаційно-правове забезпечення діяльності, що є важливим чинником функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності.

Вирішення цієї проблеми має значення і для формування єдиного підходу до проблем обліку й оцінки діяльності відповідних правоохоронних органів та інших суб'єктів протидії злочинності. Тож, розкриття злочину – це комплекс кримінально-процесуальних, організаційно-правових і оперативно-розшукових заходів, спрямованих на виявлення, запобігання і припинення окремих правопорушень із ознаками конкретних злочинів. Моментом закінчення процесу розкриття злочину варто визнати вступ в законну силу вироку суду.

Список літератури: 1. Якимов И. Н. Криминалистика. М., 1925. 2. Карпец И. И. Проблемы преступности. М., 1969. 3. Гуткин И. М. О понятии раскрытия преступлений // Совершенствование организации расследования преступлений следственными аппаратами органов внутренних дел: Труды Академии МВД СССР. М., 1984. 4. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Противодействие преступности: война терминов, понятие, общая характеристика // Право і безпека. 2004. № 3'3. 5. Трофимов С. В. К вопросу о понятии и сущности раскрытия преступлений // Проблемы предварительного следствия. М., 1978. Вып. 7. 6. Статкус В. Ф. Некоторые проблемы совершенствования организации раскрытия преступлений органами внутренних дел // Проблемы предварительного следствия. М., 1978. 7. Сидоров В. Е. Особенности раскрытия преступлений по горячим следам. М, 1981. 8. Лукашов В. А. К вопросу о понятии раскрытия преступлений // Теория и практика раскрытия преступлений оперативно-розыскными аппаратами ОВД: Труды Академии МВД СССР. М., 1986. 9. Лекарь А. Г., Безруких Р. К. Правовые и методологические основы раскрытия преступлений. М., 1976.

Надійшла до редколегії 08.02.08

В. В. Польщиков

ПРО МЕТОДИКУ ВСТАНОВЛЕННЯ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ МИНУЛИХ РОКІВ

Розкриття злочинів минулих років і, зокрема, найбільш тяжких з них – убивств, є одним із найважливіших напрямів діяльності правоохоронних органів. Ключове завдання при цьому полягає у встановленні особи, яка вчинила злочин. Вирішення цього складного завдання розслідування з урахуванням того, що, як правило, минає значний час від порушення кримінальної справи, вимагає систематизованого науково-методичного забезпечення, яке, на жаль, поки що відсутнє. В різний час проблемі розслідування вбивств минулих років приділялася увага в роботах В. М. Бикова, А. А. Закатова, Б. Н. Коврижних та інших учених [1; 2; 3]. Але вони були виконані кілька десятиліть тому, мали загальний характер і в даний час багато положень вже не відповідають сучасним потребам правоохоронних органів.